

UDK: 94(497.6)“1914/1918“
28-78(497.6)

Izvorni znanstveni rad
Priljeno: prosinac 2014.

Adnan JAHIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Dr. Tihomila Markovića 1, BIH - 75000 Tuzla
adnan.jahic@yahoo.com

KRUG NADE I RAZOČARANJA: BOSANSKOMUSLIMANSKO VJERSKO VODSTVO I VELIKI RAT (1914.-1918.)

Sažetak

U radu autor analizira odnos bosanskomuslimanskog vjerskog vodstva prema zbivanjima u Prvom svjetskom ratu, uključujući austrougarska ratna stremljenja i ideju jugoslavenskog državnog i narodnog jedinstva. Muslimanski vjerski autoriteti i službenici, na čelu s reisul-ulemom Mehmedom Džemaludinom ef. Čauševićem, pružali su znatnu podršku austrougarskim ratnim naporima, potičući Bošnjake na domoljublje i ustrajnost u podnošenju žrtava za vladara i domovinu, ali i za kalifa i dobrobit cijelog islamskog svijeta. Čaušević se, ipak, s vremenom sve više uvjeravao u opseg bezobzirnosti i nebrige austrougarskih vojnih i političkih vlasti prema Bošnjacima, pa je počeo protestirati podnescima kako bi se smanjile tegobe i nevolje domaćih ljudi. Tokom 1917. godine među Bošnjacima muslimanima pojavili su se prvi zagovornici jugoslavenske ideje, koja je ubrzo dobila podršku i dijela bosanskomuslimanske vjerske elite.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Austro-Ugarska, Sarajevski atentat, Veliki rat, Islamska zajednica, reisul-ulema, jugoslavenstvo, rat, društvo, politika.*

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i njezino vjersko vodstvo do sada još nisu bili predmet cjelovite historiografske obrade. Dijelom je to posljedica nesređenosti i disperzije primarnih izvora, ali i ukorijenjenog mišljenja da je riječ o temama s margine središnje historijske događajnosti koje ne sudjeluju u konstituiranju spoznaje o glavnim tokovima bosanskohercegovačke i južnoslavenske historije. U socijalističkoj Jugoslaviji priznanje muslimanske nacije dovelo je do većeg interesa historijske nauke za teme iz bošnjačke prošlosti, ali je vladajuća ideologija realno otežavala ozbiljnije bavljenje pitanjima

koja su u vezi s vjerom i vjerskim institucijama u Bošnjaka.¹ Tek su u posljednjih nekoliko godina historiografija i islamistika producirale nekoliko relevantnih naslova koji cjelovito rasvjetljavaju Islamsku zajednicu i bošnjačke duhovne prilike te položaj, djelatnost i učinke rada *rijaseta* – bosanskomuslimanskog vjerskog vodstva u XX. stoljeću.²

- ¹ Kao primjer nam može poslužiti pokušaj istraživanja i pisanja monografije o Muslimanskoj narodnoj organizaciji u okviru Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu početkom šezdesetih godina XX. stoljeća. Suradnik koji je radio na toj temi žalio se upravi Instituta da je obrada teme „gotovo nemoguća“, s obzirom na to da obuhvaća istraživanje borbe za vjersko-prosvjetnu autonomiju, što bi obavezivalo na detaljno obrađivanje problematike vjerskih institucija, kao i drugih vjerskih pitanja. U pismu Institutu suradnik je naveo da bi, premda je autonomna borba imala politički značaj, konfesionalna pitanja ipak bila u prvom planu „pa se postavlja problem koliko bi bilo cjelishodno sa stanovišta zadataka ovog instituta ulaziti u njihovo izučavanje“. Citirano prema: Husnija KAMBEROVIĆ, *Hod po trnju – iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2011.), 183-184. Izbjegnuta pitanja su ipak, jednim dijelom, u dolazećim godinama bila otvorena i tretirana u knjigama Nusreta ŠEHIĆA *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Svjetlost, 1980.) i Hajrudina ĆURIĆA *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1983.), kao i publikacijom grupe autora *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 1977.).
- ² Pogledati: Enes KARIĆ, *Bosanske muslimanske rasprave*, I.-VII. (Sarajevo: Sedam, 2003.); Adnan JAHIĆ, *Hikmet – riječ tradicionalne uleme u Bosni i Hercegovini* (Tuzla: BZK Preporod – Općinsko društvo Tuzla – BosniaArs, 2004.); Radmila RADIĆ, „Islamska verska zajednica 1945–1970. godine“, *Historiografski vidici I* 32/5 (2005.), 99-134; Mustafa IMAMOVIĆ, *Vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji između dva svjetska rata* (Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2008.); Nusret KUJRAKOVIĆ, „Islamska zajednica i muslimansko žensko pitanje između dva svjetska rata“, *Bošnjačka pismohrana* 9/28-31 (2009./2010.), 55-64; Adnan JAHIĆ, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)* (Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Islamska zajednica u Hrvatskoj – Medžlis Islamske zajednice Zagreb, 2010.); Denis BEĆIROVIĆ, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)* (Zagreb – Sarajevo: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Islamska zajednica u Hrvatskoj – Medžlis Islamske zajednice Zagreb, Institut za istoriju, Sarajevo, 2012.); Dženita SARAČ-RUJANAC, *Odnos vjerskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka od 1980. do 1990. godine* (Sarajevo: Institut za istoriju, Sarajevo, 2012.); Adnan JAHIĆ, „Od izjave pedesetosmerice do Obnoviteljskog sabora: Rijaset u procjepu političke stvarnosti i vjerskih imperativa“, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini: Dvije decenije reisu-l-uleme Dr. Mustafe ef. Cerića*, Aziz Kadribegović, Ahmet Alibašić, Ekrem Tucaković (ur.), (Sarajevo: CNS – Centar za napredne studije, 2012.), 52-65; Enes KARIĆ, „Aspects of Islamic Discourse in Bosnia-Herzegovina from Mid 19th till the End of the 20th Century: A Historical Review“, *Šehráyîn* (2012.), 285-303; Adnan JAHIĆ, „Odnos bosanskohercegovačke uleme prema nacionalnom pitanju u monarhističkoj Jugoslaviji“, *Historijska traganja* 11 (2013.), 145-170.

U ovom sam radu pokušao odgovoriti na pitanje kako je vjerska uprava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini gledala na zbivanja u Prvom svjetskom ratu, na njegove povode i uzroke, njegove glavne aktere i bitne posljedice za bosanskohercegovačko stanovništvo te državnu i političku perspektivu Bosne i Hercegovine. Usredotočio sam se na težišne izjave i stavove koji, kako će predstojeća analiza pokazati, reflektiraju tijesnu naslonjenost gledišta bosanskomuslimanskog vjerskog vodstva na aktualne konstelacije moći i zbivanja u Velikom ratu, ali i na dominantna stremljenja bošnjačkih muslimanskih elita i širih masa koje su, pod teškim teretima rata, prošle kroz vidnu evoluciju od euforije i potpore austrougarskim ratnim ciljevima do nezadovoljstva, apatije i okretanja ideji južnoslavenskog državnog i narodnog jedinstva. Bitan prateći izraz te promjene bilo je razočaranje u Austro-Ugarsku Monarhiju kao državu, ali i u Osmansko Carstvo, čiji se uspon priželjkivao, uz nedvosmisleno prihvaćanje činjenice da će Bošnjaci muslimani u poratnom vremenu graditi zajedničku budućnost s ostalim južnoslavenskim narodima.

1. „Grozan, strašan, divlji zločin“

Ove riječi stajale su u naslovu koji je donio list *Jenji misbah*, tjedni organ Udruženja bosanskohercegovačke ilmije, četiri dana nakon ubojstva prijestolonasljednika nadvojvode Franje Ferdinanda i njegove supruge Sofije Hohenberg. Bosanskomuslimanski vjerski učenjaci i službenici izrazili su duboko žaljenje i ogorčenje zbog Sarajevskog atentata, ali su naglasili da zločinac nije uspio u pokušaju da nanese crnu ljagu „svjema nama“ pred cijelim civiliziranim svijetom. Objasnili su da zločin, suprotno težnjama zavjerenika, može naići samo na općenite osjećaje prijezira i gnušanja odanog i lojalnog naroda Bosne i Hercegovine, a osobito njegova islamskog dijela, „koji u prejasnoj habsburškoj dinastiji gleda čvrst oslon za obezbijedenje svog razvitka i dobre budućnosti“. Dodatni razlog osude zločina potječe od činjenice da je, kako je istaknuto, njime počinjeno svetogrđe prema čuvenom bosanskom gostoprimstvu „i kletom ubojici pljujemo u lice i zbog toga, što je oskrvnuo naš kućni prag i poznatu gostoljubivost našu“. Pa ipak, u zaključku komentara donesena je „domoljubna i podanička molba“, kada se krene u potragu za moralnim i intelektualnim krivcima zločina i jatacima onih koji baciše bombe i pucaše iz brovninga: „Neka se rastave nevini od krivih, nedužni od dužnih. Neka se krivnja pripiše

samo krivima i neka se gnjev ne proteže na one, koji nemadoše udjela u ovom zločinu, niti veze sa crnim i paklenim usijancima.“³

Povodom Sarajevskog atentata odaslao je reisul-ulema za Bosnu i Hercegovinu Mehmed Džemaludin ef. Čaušević telegram Kabinetskoj kancelariji s molbom da u ime Ulema-medžlisa, muftija i svih islamskih vjerskih službenika Bosne i Hercegovine „izrazite na Previšnje podnožje Njegova Carskog i Kraljevskog Veličanstva našega uzvišenog Vladara najdublje saučešće“ te da se car i kralj uvjeri „da muslimanski vjerski službenici nepokolebivo stoje uz prejasnu Dinastiju i mole Svemogućeg, da ju za uvijek slavnu održi“.⁴

Politički prvaci su iskazali još veći entuzijizam i odlučnost. U službenoj izjavi sućuti prvaka muslimanskih saborskih klubova Rifatbega Sulejmanpašića (UMO) i Derviš-bega Miralema (MNO) stajalo je: „Muslimani Bosne i Hercegovine plaču nad odrom svog Uzvišenog Prijestolonasljednika i Prejasne mu supruge, a uvjeravaju svog ljubljenog vladara, da su na njegov blagi mig pripravnici na sve.“⁵ Oni su izjavili zemaljskom poglavaru Oscaru Potioreku da je pokazivanje sile od strane Austro-Ugarske prema Srbiji „neophodna pretpostavka za sve drugo“. Ako do toga ne dođe, muslimani će izgubiti povjerenje u moć Monarhije, a muslimanski poslanici uporište među svojim biračima.⁶ Sulejmanpašićev stranački kolega Šerif Arnautović izjavio je da su izvršitelji zločina čitavom svijetu htjeli pokazati da je narod Bosne i Hercegovine nezadovoljan, manifestirati „ogorčenje“ što se Bosna i Hercegovina nalazi pod upravom austrougarskog vladara, naglasiti da ona po „prirodnom pravu“ ne bi trebala biti u sklopu Habsburške Monarhije i oduševiti srpski narod u Bosni i Hercegovini za velikosrpsku ideju.⁷

Odmah nakon atentata prsnuo je revolt katolika i muslimana koji su u ubojstvu prijestolonasljednika i njegove supruge vidjeli

³ „Grozan, strašan, divlji zločin.“, *Jenji misbah*, 2. 7. 1914., 4.

⁴ *Jenji misbah*, 2. 7. 1914., 4. Također pogledati: *Vakat*, 29. 6. 1914., 2. Sućut u ime muslimana Bosne i Hercegovine koju su uputili reisul-ulema Čaušević i vakufski direktor Arnautović Kabinetskoj kancelariji Njegova Veličanstva. U sućuti je navedeno da muslimani žale što im nije bilo moguće da svojim životima sačuvaju „dragocjeni život Prejasnih članova naše uzvišene vladarske kuće“.

⁵ „Žalost za visokim pokojnicima.“, *Vakat*, 30. 6. 1914., 1.

⁶ Dževad JUZBAŠIĆ, *Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910–1914)*, (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1999.), 212.

⁷ „Der Vakufdirektor Arnautovic über die politischen Folgen des Attentats“, *Neue Freie Presse*, 6. 7. 1914., 2-3.

srpsku zavjeru protiv Habsburške Monarhije, ali i povod da svoj bijes iskale na simbolima srpske društvene i ekonomske prisutnosti u gradovima Bosne i Hercegovine. U Sarajevu, u večernjim satima 28. lipnja 1914. godine, demonstranti su pjevali carevku, klicali pokojnicima i uzvikivali parole protiv Srbije i srpskog kralja. Došli su do hotela Evropa, u vlasništvu utjecajnog srpskog prvaka Gligorija Jeftanovića, i sve velike prozore na kavani porazbijali. Gosti su otišli, a kavana je odmah zatvorena.⁸ Svjetina se zatim zaputila do zgrade „Prosvjete“ i zasula je kamenjem. U isto vrijeme, na drugoj strani Ulice Franje Josipa, velika masa ljudi počela je bacati kamenje na zgradu sarajevskog mitropolita i konzistorijalnog vijeća. Postupci nasilnika imali su podršku u dijelu građanstva koje se priključivalo njihovim kolonama i aplaudiralo im.⁹ Sljedećih dana, u više gradova, na meti razuzdane svjetine bili su srpski dućani i domovi, privatni i javni objekti, a učinci gomile ostavljali su iza sebe ružne prizore razbacane osobne imovine po ulicama i pločnicima bosanskohercegovačkih gradova.¹⁰ U jednoj pritužbi iz 1918. navodi se kako je tuzlanska klatež i багаža, zajedno s pojedinim javnim i političkim osobama, tri dana vršila teror nad srpskim elementom grada Tuzle, sve dok nije proglašen prijekni sud.¹¹

Godine „nacionalnog rada“ dolazile su na naplatu, na način koji je prijetio opstanku tradicionalnih oblika koegzistencije bosanskohercegovačkih etničkih i vjerskih raznolikosti, što je ponukalo duhovne autoritete da se oglase porukom vjernicima da u danima uzbuđenja i hysterije ne zaborave na svetost susjedstva i tuđeg dobra. Oglasio se reisul-ulema Čaušević, kao i vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler koji je apelirao na katoličko stanovništvo da ne narušava javni red i mir i ne čini štete bližnjim. Čaušević je 4. srpnja 1914. uputio apel muslimanima u kojem je naglasio da zločin atentata zaslužuje svaku vrstu osude, ali da se mržnja prema zločincima, premda se može odobriti, ipak ne smije protezati na druge nevine ljude. Objasnio je da islam zadužuje svoje sljedbenike da se u svakom pogledu pokoravaju svojem vladaru i njegovim namjesnicima, a da u zgodnim prilikama trebaju žrtvovati i *mal* i *džan* (imetak i život) za očuvanje časti svojega vladara i njegova prejasnog doma. Potom je naglasio: „Šerijat nalaže da se međusobno

⁸ „Javne demonstracije protiv Srba.“, *Vakat*, 29. 6. 1914., 2.

⁹ „Jučerašnje protusrpske demonstracije.“, *Vakat*, 30. 6. 1914., 1.

¹⁰ Robert J. DONIA, *Sarajevo: biografija grada* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2006.), 148.

¹¹ Arhiv Tuzlanskog kantona (ATK), Fond: Narodno vijeće Tuzla 1917-1919 (NVT), 459/18.

kao braća držimo, da jedan drugog u svakom pogledu pomažemo, da svoje susjede i sugrađane dobro pazimo i da se s njima lijepo vladamo, **te da u tuđe ne diramo**. Zato je moja vruća želja, da muslimani Bosne i Hercegovine budu u najboljim odnošajima prema svojim sugrađanima drugih vjera. Preporučujem svakom bratu muslimanu, da se kani zadirkivanja i izazivanja, a naročito da se prođu *Bogu morskog djela, uništavanja tuđeg imetka; jer je to veliki haram*.¹² Čaušević je postupke demonstancija okarakterizirao kao „protuislamske poslove“ pozivajući muftije, kotarska vakufsko-mearifska povjerenstva i sve islamske službenike da svim muslimanima Bosne i Hercegovine objasne šerijatske propise i njegove želje u pogledu novonastale situacije. Ovaj Čauševićev apel donesen je na istoj stranici lista *Jenji misbah* na kojoj je preneseno i pismo cara i kralja ministru financija Leonu Bilińskom od 4. srpnja 1914. u kojem je istaknuto da bezumnost jedne male gomile zavedenih ljudi nije kadra raslabiti „svetu vezu“ koja veže vladara i njegove narode, niti može dosegnuti do „visine srdačne ljubavi“ koja je njemu i naslijedenom vladarskom domu iznova „tako dirljivo iskazana“ iz svih dijelova Monarhije.¹³ List je ove riječi doveo u vezu s ranije objavljenom „domoljubnom i podaničkom molbom“ da se rastave nevini od krivih i da se gnjev ne proteže na one koji nisu sudjelovali u zločinu. Prvo ime lista Sakib ef. Korkut, prema jednoj kasnijoj zabilješci, nije krio nezadovoljstvo odnosom režima prema protusrpskim demonstracijama te je izazovno proveo kroz Sarajevo dopisnika londonskog *Timesa* „da snimi divljaštvo demoliranja srpske imovine“.¹⁴ Korkut je bio blizak omanjoj skupini političara okupljenih oko Dervišbega Miralema, koji se također negativno izjasnio o demonstracijama izražavajući žaljenje što su i muslimani u njima sudjelovali.¹⁵

2. Lojalnost i njezina cijena

Sto godina nakon opisanih događaja, u medijima i na konferencijama, mnogo se govorilo o Sarajevskom atentatu te o Velikom ratu i njegovim posljedicama, no nerijetko s naglašenim političkim i nacionalnim nabojem, tako da su javnosti plasirani mnogi stavovi i pogledi koji imaju oskudno utemeljenje u istraživanju i činjenicama historij-

¹² *Jenji misbah*, 9. 7. 1914., 4.

¹³ „Zaista carska riječ“, *Jenji misbah*, 9. 7. 1914., 4.

¹⁴ „Naši merhumi. Merhum Derviš ef. Korkut“, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji* 10-12 (1969.), 544.

¹⁵ Dž. JUZBAŠIĆ, *Nacionalno-politički odnosi*, 212.

ske nauke. Dio tih stavova i pogleda odnosi se na način kako su se bosanskohercegovački muslimani, uključujući njihove političke i vjerske elite, odnosili prema Prvom svjetskom ratu, uključujući austrougarska ratna stremljenja i ideju južnoslavenskog državnog ujedinjenja. Nauka, posigurno, ne daje uporišta tvrdnjama da je jugoslavenska ideja pustila ozbiljnijeg korijena među Bošnjacima muslimanima od aneksije do Velikog rata, a i tokom rata su je poduprle i osnažile tek teške posljedice rata i bezobzirnost kojom je austrougarska ratna mašina eksploatirala bosanskog čovjeka, što je, kako ćemo vidjeti, dovelo do podrške dijela muslimanske inteligencije i uleme ideji državnog okupljanja Južnih Slavena tokom posljednje dvije ratne godine.

Od otvaranja Bosanskohercegovačkog sabora, naročito od balkanskih ratova, Austro-Ugarska Monarhija je u bosanskohercegovačkim muslimanima – Bošnjacima – imala stabilan i pouzdan oslonac, što je potvrđeno neupitnom lojalnošću njihovih građanskih elita, ali i brojnim primjerima hrabrosti, junaštva i fanatizma bošnjačkih pripadnika austrougarskih vojnih formacija u Prvom svjetskom ratu. Prilikom osvajanja Monte Mellete u lipnju 1916. godine Bošnjaci muslimani u sastavu 2. bosanskohercegovačkog puka na vlastitu inicijativu uskakali su u talijanske rovove, borili se prsa u prsa, otimali mitraljeze, jurišali na protivničke položaje i osobno doprinosili odbijanju talijanskih protunapada.¹⁶ Od 110 bosanskohercegovačkih vojnika nosilaca zlatne medalje za hrabrost u Prvom svjetskom ratu, njih preko 50 % bili su Bošnjaci muslimani.¹⁷ Važnu ulogu u zauzimanju Cetinja i kapitulaciji Crne Gore u siječnju 1916. imale su bosanskohercegovačke jedinice, naročito V. bataljon 3. bosanskohercegovačkog puka. Tim povodom je Mehmed-aga Kučukalić, ugledni veletrgovac iz Brčkog, poslao zanimljivo pismo bivšem predsjedniku Bosanskohercegovačkog sabora dr. Safvet-begu Bašagiću u kojem je od istaknutog pisca i političara zatražio da povede prigodnu poklonstvenu deputaciju Bošnjaka caru Franji Josipu u Beč. „Munasib bi bilo“, piše Kučukalić Bašagiću, „da nas povedeš pred prijestolje Njegova Veličanstva, da i mi dokažemo onom caru, za kog krv i imetak dadosmo, da kako naši sinovi u streljačkim jarcima nesmalaksavaju, tako i mi, kojim nije suđeno suđelovati na bojnim poljima, nesustajemo u pridonošenju žrtava za cara i domovinu“. Navodeći kako bi se načelnici svih općina Bosne i Herce-

¹⁶ Opširnije pogledati: Werner SCHACHINGER, *Bošnjaci dolaze. 1879.–1918. Elitne trupe u K. und K. armiji* (Lovran: Cambi, 1996.), 91-106.

¹⁷ Zijad ŠEHIĆ, *U smrt za cara i domovinu. Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878–1918.* (Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2007.), 301-304.

govine trebali odazvati pozivu da se priključe deputaciji, Kučukalić je prepustio Bašagiću da sam odluči hoće li on biti taj koji će „pred licem čestitog cara rastumačiti, da su Bošnjaci prvi uspeli se na vrh neosvojivog Lovćena i uljegli prvi u nikad neosvajano Cetinje!“¹⁸ U uvodu svojeg Memoranduma caru i kralju Karlu od 17. kolovoza 1917. istaknuti političar i vakufsko-mearifski direktor Šerif Arnautović naveo je da ne mora naročito dokazivati privrženost i vjernost bosanskohercegovačkih muslimana pred previšnjim prijestoljem jer su činjenice o njima u trogodišnjim ratovima za vladara i domovinu toliko puta krvlju napisane, a junaštvom podcrtane. „Ova djela naših ratnih junaka dobila su podpuno priznanje sviju predpostavljenih do najvišeg ratnog gospodara – Vašeg Veličanstva – čime se mi svi skupa jako ponosimo.“¹⁹

Dva dana prije austrougarske objave rata Srbiji reisul-ulema Čaušević uputio je proglas muslimanima u kojem ih je obavijestio da je vjernicima zbog iznimnih događaja dozvoljeno da se ne pridržavaju obaveze posta u mjesecu ramazanu, koji je započeo, ako obavljaju bilo kakvu vojničku, državnu ili sličnu težu službu. Reisul-ulema je zamolio vjernike da se ovom pogodnošću obilno posluže „**da čvrsti i jaki uzmognu udovoljiti svojim dužnostima prema državi i domovini, što islam cijeni kao osobitu zaslugu**“.²⁰ Pozvao je sve muslimane Bosne i Hercegovine da u svakom slučaju i u svakoj prigodi budu spremni na sve usluge i sve žrtve pretpostavljenim uredima i organima, bilo vojnih, bilo civilnih oblasti. Poručio im je da ne žale nikakvu žrtvu, tjelesnu, materijalnu ili moralnu, pokaže li se za to potreba. Prema učenju uzvišenog islama, muslimani moraju biti pripravnici žrtvovati se za svoju vjeru, obraz i domovinu, ali i za svojeg cara i državu, „u kojoj uživete sve podaničke pogodnosti“. Naglasio je da su muslimani postali „daleko zaduženiji“ da s Austro-Ugarskom dijele tugu i radost, da s njom zajedno žive i umiru.²¹

¹⁸ Historijski arhiv Sarajevo (HAS), Zbirka: Safvet-beg Bašagić (SB), kutija 3, BS-124. Velemožni gospodine i dragi Safvetbeže! Datum: 1. 2. 1916.

¹⁹ Gazi Husrev-begova biblioteka (GHB), Zbirka rasutih dokumenata i arhivalija na bosanskom jeziku (ZRDA), A-838/B. *Prepis Memoranduma kojeg je vakufski direktor Šerif ef. ARNAUTOVIĆ predao u vlastite ruke Njegovu Veličanstvu caru i kralju Karlu prigodom Previšnje audijencije, dne 17. augusta 1917.* Vlastita naklada, Bosanska pošta, Sarajevo, 2656–17, [1]. Također pogledati: Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), Fond: Zajedničko ministarstvo finansija (ZMF), Pr, 842/1918. Arnautović Serif ef. Vakufdirektor in Sarajevo. Memorandum wegen Anstellung von Moslims in höheren Aemtern der Landesverwaltung.

²⁰ „Rat ili mir?“, *Vakat*, 26. 7. 1914., 1.

²¹ „Riječ na svom mjestu.“, *Jenji misbah*, 30. 7. 1914., 6.

Čaušević je 1. kolovoza 1914. godine, 10. ramazana 1332. hidžretske godine, uputio novu poruku bosanskohercegovačkim muslimanima u kojoj je lojalnost državi i vlastima označio ne samo kao podaničku već i kao vjersku dužnost „o koju se ne bi smio nijedan musliman ogriješiti“. Dodao je da je vjerska dužnost i poštovati tuđe dobro, štiti nemoćnog i pomoći mu u svakoj prilici, uz uvjerenje da će muslimani iznova pokazati čestitost i poštenje te uložiti sav svoj trud da u ratnom vremenu priskoče u pomoć svojem bližnjem, svojem susjedu bez razlike vjere. Pozvao je muslimane da budu obazrivi i promišljeni, „**da svakom dobrim zajmimo**“, da ne čine nikakvih besposlica jer bi se kasnije mogli kajati. Upozorio je muslimane da dobro vode računa o tradiciji suživota i tolerancije u Bosni i Hercegovini, ističući da nanošenje štete drugim osobama spada među najteže đunahe (grijehe), za koje slijedi Božja kazna na oba svijeta, „a osim toga svaka i najmanja posebica otešćava posao državnim oblastima, koje su i suviše opterećene vršenjem dužnosti, skopćanih sa najvišom odgovornošću“. Muslimani se trebaju kloniti svega što bi moglo pomutiti dobre odnošaje među njima i njihovim sugrađanima drugih vjera.²² U istom broju *Jenji misbaha* u kojem je objavljena Čauševićeva poruka, uredništvo lista je obavijestilo čitaocima da u novonastalim okolnostima privremeno obustavlja njegovo izdavanje jer kulturna, prosvjetna i politička pitanja, kojima se list bavi, trebaju ustupiti mjesto vršenju državljanskih i patriotskih dužnosti koje sada moraju obuhvatiti cijelo biće muslimana.

Patriotski naboj Bošnjaka muslimana dobio je dodatni poticaj potkraj listopada 1914. godine ulaskom u Prvi svjetski rat Osman-skog carstva, čiji je sultan i kalif Mehmed V. Rešad proglasio *džihad protiv nevjernika* i svrstao se uz Njemačko Carstvo i Austro-Ugarsku Monarhiju. Nakon ulaska Osmanskog Carstva u rat, koji će dovesti do njegova nestanka, muslimanski prvaci Tuzle na čelu s muftijom hafizom Ibrahimom ef. Maglajlićem uputili su telegram podrške sultanu i kalifu u kojem su izrazili zadovoljstvo što se Osmansko Carstvo složilo s Njemačkom i Austro-Ugarskom protiv „*neprijatelja Islama i cijelog čovječanstva*“.²³ Nije bilo mjesta komentarima, koji će se pojaviti nakon rata, da je *džihadi mukades* (sveti rat) podrazumijevao i vojni sukob

²² „Poruka muslimanima.“, *Jenji misbah*, 6. 8. 1914., 4.

²³ Izet ŠABOTIĆ – Omer ZULIĆ, „Bosna i Hercegovina na stranicama Sarajevskog lista u godinama Prvog svjetskog rata (1914.-1918.)“, FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA U TUZLI, *Bosna i Hercegovina i bošnjaštvo – historija, stvarnost, perspektive*, Adib Đozić – Adnan Jahić (ur.), (Tuzla: 2014.), 227.

600.000 bosanskohercegovačkih muslimana s milijunima muslimana pod upravom Engleza, Francuza i Rusa.²⁴ U dijelu elite i masa ulazak Osmanskog Carstva u rat probudio je nadu da bi pozitivan ishod velikog ratnog obračuna, u koji su mladoturci u jesen 1914. nesmotreno uvukli osmansku državu, mogao koristiti Turcima, Bošnjacima i drugim muslimanskim narodima da unaprijede svoj međunarodni položaj i unutarnje prilike, uz pomoć njihovih saveznika iz tabora Centralnih sila – vjerovanje koje se pokazalo zabludom, prijeteći Turcima nakon rata gubitkom države, ali i životnog prostora.

Bosanskomuslimanski vjerski prvaci smatrali su svojom dužnošću, i vjerskom i podaničkom, tumačiti muslimanima smisao i nužnost žrtve za domovinu i dinastiju u velikom ratnom obračunu. Među brojnim besjedama, uputama i preporukama, posebnu pažnju plijeni neobičnim entuzijazmom prožet *Program obavještavanja mektebske djece o ratu i ratnim događajima*, kojim je reisul-ulema Čaušević početkom studenoga 1915. godine instruirao mualime kako da tumače smisao rata i ratna zbivanja mektepskim polaznicima, kako treba postupati prema neprijateljima, ranjenicima i zarobljenicima te što djeca mogu učiniti „u korist rata“. U Programu je ukazano na potrebu da se djeci rastumači kako austrougarski vladar nije bio za rat, da je riječ o „najmiroljubivijem caru na svijetu“ i da se upravo pod njegovom mudrom vladavinom pokazao velik narodni napredak i blagostanje „u svakom pogledu“. U njegovoj „sretnoj državi“ sve su vjeroispovijesti slobodne i zaštićene – milijuni podanika raznih vjera i narodnosti slobodno ispovijedaju svoju vjeru, svojim jezikom govore, svojim vjerskim svetinjama upravljaju i slobodno se po svojoj domovini kreću. To je, međutim, nekima zasmetalo, što je dovelo do svjetskog sukoba:

Ovo su sve zavidili neprijatelji našeg cara i mile nam domovine pa su htjeli mnogo puta da dovedu i do rata, ali naš je miroljubivi Vladar svaki put spriječio i svojom mudrom upravom otklonio ratovanje, jer Mu je žao da ginu Njegovi vjerni podanici. Kad Njegovim neprijateljima nije ništa uspjelo onda su se latili najgnjusnijega sredstva i posegli za ubijstvom blagopokojnog prestolonašljednika Nadvojvode Ferdinanda i prejasne Mu supruge nadvojvodkinje Sofije.

Kad se je to dogodilo svi su podanici suznim očima zamolili svoga

²⁴ Pogledati: ATK, Radnički pokret i NOB u sjeveroistočnoj Bosni 1920. – 1945. Zbirka digitalizirane arhivske građe (RP-NOB), 3-OJ50-2. *Muslimani* (Tuzla: s.a., Srpska štamparija Risto Sekulić). Predizborni letak okružnog školskog nadzornika u Tuzli Adema Bise. U letku se autor, uz ostalo, osvrnuo na brošuru tuzlanskog profesora arapskog jezika Ibrahima Hakki ČOKIĆA pod nazivom *Džihadimukaddes (sveti rat)*, objavljenu u tisku Adolfa Engela u Tuzli 1916. godine.

cara, da zatraži da se kazne, ne samo ubojice nego i začelnici koji ih na to podgovoriše.

Kad je to On zatražio svaki se pametan i pošten čovjek nadao da će cijeli svijet biti na strani pravde i da će se zgražati nad nečovječnim djelom što ga najcrnji zlikovci izvedoše. Ali šta se dogodilo?! Cijelo jato neprijatelja i zavidnika stupiše na stranu zlikovaca i ne stideći se uzeše u zaštitu zlikovce; te tako prisiliše našeg miroljubivog Vladara da potegne **mač** iz korica.

Kako je naš Halifa Njegovo Veličanstvo Sultan Mehmed V. bio uz njemačkog cara, jedini između velikih careva, koji se ne samo nije slagao s neprijateljima našeg Premilostivog vladara **cara i kralja Franje Josipa I.** jer su isti i na njegovu prostranu carevinu odavno vrebali; to ugrabe ovu priliku, pa i njemu navijeste rat kako bi uništili Njegovu državu.

Ali Bog je Svemogući na strani pravde i evo mi vidimo kako i naša i Halifina vojska na svakom koraku tuku neprijatelja, te će ga ako Bog da i posve potući kako mu više nikad na um panuti ne će da zadirkuje u granice našeg cara i Njegovih saveznika.²⁵

Gorljivosti i samoprijegara nije manjkalo ni kasnijih godina, premda je rat ostavljao teške posljedice na stanovništvo i porodice. U jednom pismu od 15. ožujka 1918. godine, upućenom uredništvu *Sarajevskog lista*, grupa muslimanskih vojnika na fronti izražava zadovoljstvo prisutnošću i djelovanjem vojnog imama Redžepa ef. Hajrovića koji je zauzimanjem reisul-uleme Džemaludina ef. Čauševića i vojnog muftije hafiza Abdulaha ef. Kurbegovića dodijeljen 36. diviziji austrougarske vojske. U pismu vojnici ističu da su se veoma obradovali Hajrovićevo dolasku „buduć da odavno nismo imali svog islamskog vjerskog stupa“. Dodaju da su, zahvaljujući pristiglom vojnom imamu, bili u mogućnosti prvi put od početka rata proslaviti Mevlud, ali i na druge načine iskoristiti imamovu prisutnost i zalaganje: „Osim toga

---

²⁵ GHB, ZRDA, A-112/B. Reis-ul-ulema za Bosnu i Hercegovinu. Broj 59. Prez. 1915. Okružnica. Svim upravama Mektebi-ibtidaija u zemlji. Savezništvo austrougarskog cara i kralja i osmanskog sultana i kalifa bilo je značajan motivacijski faktor u borbi Bošnjaka za ratne ciljeve Austro-Ugarske Monarhije. Prema Hasanu Repcu ulazak Osmanskog Carstva u rat na strani Centralnih sila utjecao je na muslimanske mase u Bosni i Hercegovini na način da su one bile svom dušom „za pobjedu austrijskog i turskog oružja“. Po džamijama su držane molitve za pobjedu nad Srbijom i njezinim saveznicima, a široki slojevi muslimana tvrdo su vjerovali da je sultan i kalif napravio ugovor s Austrijom da, u slučaju pobjede, Bosna pripadne Turskoj. Pogledati: Hasan M. REBAC, „Srbi muslimanske vere u Bosni i Hercegovini (politička prošlost)“, *Letopis Matice srpske* 306/2-3 (1925.), 115-116.

nas naš vojni imam svakog petka sakuplja, pa nam klanja džumu namaz i vazu nasihat čini [savjetuje], kako treba da se držimo vjerskih zapovijedi i svoje vjere, te nas podučaje, kako treba da se hrabro i junački vladamo u obrani cara i države od kletog neprijatelja i da budemo poslušni našim starijima.“²⁶ Pet mjeseci kasnije, na sastanku bosansko-hercegovačkih mualima održanom u prostorijama Gazi Husrev-begove mektebi-ibtidaije u Sarajevu, razmatrano je, uz ostale teme, i teško materijalno stanje muslimanskih vjerskih učitelja u ratom osiromašenoj Bosni i Hercegovini. Obrazlažući mišljenje po kojem bi Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu trebala omogućiti mualimima korištenje godišnjih legitimacija za pogodnosti pri vožnji zemaljskim željeznicama, mualim Muhamed ef. Zahirović je sljedećim riječima opisao odnos bosanskohercegovačkih muslimana i uleme prema Austro-Ugarskoj Monarhiji u Prvom svjetskom ratu:

Ovaj je rat najbolje dokazao kako je muslimanski narod u Monarhiji vjeran i odan državi i dinastiji i da se nigdje nije mogla konstatovati izdaja, a to je zasluga mualima, jer je to utjecaj našega odgoja; mi smo taj narod u takvoj vjernosti prema ulil-emru [vlastima] odgojili. Obzirom na to trebala bi i zemaljska vlada makar putem milosti, da nam se čim bilo revanschira.²⁷

Privrženost i lojalnost Bošnjaka muslimana Austro-Ugarskoj Monarhiji nije, dakako, podrazumijevala i odsutnost nezadovoljstva, razočaranja, apatije i gorčine, zbog slabosti austrougarske vojne sile, ponašanja vojne vlasti i zemaljske uprave, kao i općih posljedica koje je rat ostavljao na socijalni, ekonomski i politički položaj Bošnjaka. Već početkom svibnja 1915. godine zemaljski poglavar Stjepan Sarkotić pisao je zajedničkom ministru financija dr. Ernestu Koerberu da je povjerenje islamskog elementa u austrougarsku vojnu moć „jako podrmano“. Prema Sarkotiću, muslimani ne mogu pojmiti kako je bilo moguće da su srpske trupe puna dva mjeseca držale istočnu Bosnu „prisiljavajući veliki broj porodica da napusti svoja ognjišta“.²⁸ Godinu dana kasnije sarajevski okružni predstojnik Ibrahim-beg Defterdarević izvještavao je o nezadovoljstvu muslimanskog naroda ističući da bi valjalo usporediti žrtve muslimana koji su se borili na frontu sa Srbima koji zbog nepouzdanosti nisu mogli biti korišteni za ratne svrhe. Def-

²⁶ „Življenje naših muslimanskih vojnika na frontu“, *Sarajevski list*, 23. 3. 1918., 3.

²⁷ ABH, Fond: Zemaljska vlada (ZV), 150975/19. Zapisnik sastavljen dne 14. augusta 1918. na sastanku muallima u Bosni i Hercegovini u prostorijama Gazi Husrev-begove mektebi-ibtidaije u Sarajevu - Đulagina ulica, br. 16.

²⁸ Luka ĐAKOVIĆ, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješavanja jugoslovenskog pitanja 1914–1918*. (Tuzla: Univerzal, 1980.), 49.

terdarević navodi da bi trebalo ispitati opseg ekonomske štete koju je muslimanski element pretrpio od neprijatelja u pograničnim oblastima, dodajući kako srpski element, bez izrazitih gubitaka, nesrazmjerno jača na račun muslimana koji nisu dobili nagradu za svoju lojalnost. Primijetio je da se u ovom raspoloženju muslimana vidi „izraz probuđene spoznaje“ o nestabilnosti njihove dotadašnje organizacije i rada u javnom životu.²⁹ I reisul-ulema Čaušević se s vremenom sve više uvjeravao u opseg bezobzirnosti i nebrige austrougarskih vojnih i političkih vlasti prema Bosancima, pa je protestirao podnescima kako bi se smanjile tegobe i nevolje domaćih ljudi.³⁰

Od proljeća 1916. godine bilo je i pojedinačnih slučajeva dezertiranja muslimana.³¹ Tokom kasnijih godina organi vlasti su više puta konstatali porast apatije i nezainteresiranosti muslimanskog stanovništva za ratne ciljeve Monarhije. Prigovaralo im se da su anacionalni, isuviše okrenuti vjeri, preživljavanju porodice, bez svijesti o zajedništvu. Istodobno se priznavalo da je to posljedica postojećih odnosa „u kojima musliman trpi više od drugih konfesija“.³² Muškarci su mobilizirani, njihove žene su sasvim nesamostalne i bespomoćne, pa je vruća želja muslimana za mirom potpuno prirodna. Pa ipak, bez obzira na sve te činjenice, privrženost Austro-Ugarskoj Monarhiji većini je Bošnjaka muslimana tokom ratnih godina bila neupitna, kako zbog *džihada* – svetog rata – u kojem su sudjelovali kao muslimani, tako i zbog odsutnosti prihvatljive alternative. Strah od pripajanja Bosne i Hercegovine Srbiji držao ih je na liniji lojalnosti Habsburškoj Monarhiji.³³

3. Podrška Korošcu i jugoslavenstvu

Tokom 1917. godine došlo je do oživljavanja političkog i parlamentarnog života u pojedinim zemljama Habsburške Monarhije zbog

---

29 Hamdija KAPIDŽIĆ, „Bosna i Hercegovina za vrijeme Prvog svjetskog rata“, *Glasnik arhivā i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine* VI (1966.), 218.

30 *Reis Džemaludin Čaušević – prosvjetitelj i reformator*. Priredili: Enes Karić i Mujo Demirović (Sarajevo: Ljiljan, 2002.), 174, 235.

31 Bogumil HRABAK, *Jugosloveni zarobljenici u Italiji i njihovo dobrovoljačko pitanje 1915–1918* (Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 1980.), 15.

32 Enver REDŽIĆ, „Politička kretanja među Muslimanima Bosne i Hercegovine za vrijeme Prvog svjetskog rata“, *AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE, Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine*, Milorad Ekmečić (ur.), (Sarajevo: 1991.), 223.

33 H. KAMBEROVIĆ, *Hod po trnju*, 10.

dugog rata, opće iscrpljenosti širokih slojeva stanovništva te straha od revolucionarnog vrenja po ruskom primjeru.³⁴ U Carevinskom vijeću u Beču predsjednik Jugoslavenskog kluba dr. Anton Korošec pročitao je 30. svibnja 1917. deklaraciju koja je temeljem „narodnog načela i hrvatskoga državnog prava“ predviđala ujedinjenje svih zemalja u Austro-Ugarskoj gdje žive Slovenci, Hrvati i Srbi u jedno samostalno, slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo „pod žezlom habsburško-lorenske dinastije“.³⁵ Bošnjačka politička elita na čelu sa Šerifom Arnautovićem odbila je spomenutu deklaraciju i stvaranje jugoslavenske države, zalažući se za zaseban politički život Bosne i Hercegovine kao autonomne pokrajine u sastavu Austro-Ugarske Monarhije.³⁶ Nasuprot Arnautoviću i njegovim pristašama stajala je jugoslavenski raspoložena bošnjačka muslimanska omladina, studenti i osobe iz javnog života koji su odbijali bošnjački partikularizam i insistirali na ujedinjenju svih Jugoslavena unutar Habsburške Monarhije. Njihovim stavovima priključio se i reisul-ulema Čaušević, koji je već izvjesno vrijeme bio nezadovoljan apsolutističkom upravom zemaljskog poglavara Stjepana Sarkotića i ukupnim odnosom Monarhije prema Bosni i Hercegovini i njezinu stanovništvu.

U kasno ljeto 1917. godine Čaušević je u Sarajevu primio predsjednika Jugoslavenskog kluba dr. Antona Korošca. Iz izvještaja sarajevske policije može se zaključiti da se reisul-ulema Čaušević izjasnio u prilog Korošćevih težnji k stvaranju jugoslavenske države. Reisul-ulema je navodno rekao: „Radite šta znate, ja ću pomoći svaki rad koji našem narodu donosi slobodu. Dosta mi je naše, turske i njemačke vlade.“³⁷ Svoje stavove reisul-ulema je obrazložio životnim prilikama muslimana, naročito njihovim stradanjima za vrijeme rata, te vladinom poreznom politikom. Izjasnio se za sazivanje Sabora i amnestiju, a protiv težnji Šerifa Arnautovića. Prema spomenutom policijskom izvještaju, reisul-ulemin govor na prisutnog je Korošca ostavio velik dojam.³⁸

³⁴ Hamdija KAPIDŽIĆ, „Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata“, *Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine* IX-1957 (1958.), 22.

³⁵ Tekst deklaracije Jugoslavenskog kluba od 30. 5. 1917. godine i prateći komentar pogledati unutar: Branko PETRANOVIĆ – Momčilo ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918 – 1988*. Tematska zbirka dokumenata, drugo izmjenjeno i dopunjeno izdanje (Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“, 1988.), 83-84.

³⁶ H. KAPIDŽIĆ, „Bosna i Hercegovina“, 250.

³⁷ H. KAPIDŽIĆ, „Austro-ugarska politika“, 29.

³⁸ L. ĐAKOVIĆ, *Položaj Bosne i Hercegovine*, 177.

U prilog transformacije gledišta reisul-uleme govore i drugi izvori. U pojašnjenju jedne svoje izjave dane uredniku mađarskog lista *8 Órai Újság* dr. Safvet-beg Bašagić je početkom siječnja 1918. godine izjavio da u Bosni i Hercegovini zapravo nema nijedne muslimanske političke stranke, ali da se može govoriti o manjoj ili većoj podršci koju imaju pojedine političke grupe. Prema Bašagiću, postoje četiri grupe koje izražavaju političko raspoloženje muslimanskog stanovništva. Grupa oko Šerifa Arnautovića traži za Bosnu i Hercegovinu autonomiju i uz nju pristaje mnogo konzervativnog muslimanskog svijeta. Muslimanska inteligencija i naprednije građanstvo traže ujedinjenje južnoslavenskih zemalja pod žezlom Habsburgovaca, a bez Srbije i Crne Gore. Grupa oko dr. Halid-bega Hrasnice i dr. Mehmeda Spahe nije stranka, „jer ih je malo“, a i oni dijele isto mišljenje kao i ostala inteligencija. Konačno, postoji jedna grupa hodža koja bi htjela na vjerskoj podlozi osnovati jednu stranku, no mlađi članovi te grupe, poput profesora Saliha Bašića, tajnika reisul-uleme Ahmeda Mahinića, člana Ulema-medžlisa Hifzi ef. Muftića, pa i sam reisul-ulema Čaušević – izražavaju simpatije s muslimanskom inteligencijom i njezinim političkim zahtjevima.³⁹ U to vrijeme to je još uvijek podrazumijevalo očuvanje austrougarskog državnog okvira. No, u studenom 1918. godine ni Čaušević ni ostali muslimanski vjerski prvaci nisu imali dileme da će biti formirana samostalna jugoslavenska država, ali kakav će biti položaj muslimana u njoj – o tome su mogli samo nagađati.

Umjesto zaključka: nada koja je kratko trajala

Vojni slom Centralnih sila i formiranje narodnih vijeća u južnoslavenskim zemljama pod Austro-Ugarskom tokom jeseni 1918. godine doveli su do korjenitih promjena u političkom životu Bosne i Hercegovine. Te promjene promovirale su nove ideološke vrijednosti, u središtu kojih su bili jedinstvo troimenog naroda i veličanje srpske vladarske porodice. Nova politička klima odrazila se na sve strukture bosanskohercegovačkog društva uključujući i Bošnjake muslimane. Jugoslavensko ujedinjenje od njih je zahtijevalo brzu adaptaciju u cilju opstanka i razvoja u novim historijskim okolnostima.

Formalna strana adaptacije bila je potpuna i kategorična. Koncem listopada 1918. oglasili su se vjerski i politički predstavnici. Štam-

---

³⁹ „Dr. Safvetbeg Bašagić o težnjama bosanskih muslimana“, *Hrvatski dnevnik*, 4. 1. 1918., 1.

pa je objavila izjave reisul-uleme Džemaludina ef. Čauševića, bivšeg predsjednika Bosanskohercegovačkog sabora dr. Safvet-bega Bašagića te čelnih ljudi saborskih klubova Rifat-bega Sulejmanpašića (UMO) i Derviš-bega Miralema (MNO), koji su izrazili svoju privrženost programu Narodnog vijeća SHS-a, za koji su istakli da predstavlja ideal svih Jugoslavena.⁴⁰ Reisul-ulema Čaušević je 30. listopada 1918. uputio okružnicu svim muftijskim uredima i kotarskim vakufsko-mearifskim povjerenstvima u kojoj je istakao nužnost složnog i zajedničkog rada svih elemenata u zemlji u cilju ostvarenja „slobode i državne nezavisnosti Srba, Hrvata i Slovenaca“.⁴¹ Početkom studenoga, u ime svih muslimana Mostarskog okruga, Narodno vijeće je pozdravio mostarski muftija hafiz Šakir ef. Mesihović sa željom „da Svemogućí Narodnom Vijeću i njegovim sljedbenicima svoj blagoslov pokloni“.⁴² Izjave lojalnosti i podrške novim strukturama stizale su također od pojedinih kotarskih vakufsko-mearifskih povjerenstava, općinskih načelnika Bošnjaka i drugih osoba iz bošnjačkog javnog života. Osobe koje su pružale nesebičnu podršku austrougarskim vojnim naporima u proteklom ratu, sada su klicale u čast i slavu novih vladara i pobjedničke vojske.

Kada je srpska kraljevska vojska došla u Sarajevo, 6. studenoga 1918. godine, Čaušević je na banketu priređenom u čast srpskih oficira održao govor ispunjen velikom nadom i povjerenjem u srpsku dinastiju i vojsku, kao uostalom i mnogi drugi muslimanski politički i vjerski zvaničnici. U svojem govoru reisul-ulema je nazvao srpske vojnike i oficire „pionirima i zaštitnicima naše mlade slobode“, junačkom vojskom „neumrlih zasluga“ za slobodu naroda, naročito za slobodu „svoje braće po krvi i jeziku na Slavenskom Jugu“. Kada je došao dan slobode, istakao je Čaušević, ta vojska je pohitala u Bosnu i Hercegovinu da pomogne uspostavu reda i mira u zemlji kako bi se teško stečena sloboda uščuvala neokaljana i čista. Završio je s uvjerenjem da će muslimani Bosne i Hercegovine znati uvijek cijeniti „te bratske zasluge“ i očuvati u svojoj uspomeni „ovaj prvi susretaj nakon burnih stoljeća“.⁴³ Na dočeku i dobrodošlici reisul-ulemi i Bošnjacima je zahvalio pukovnik Milan Nedić, ističući kako su glavna načela koja vode srpski narod i srpsku vojsku: jednakost, bratstvo i sloboda.

⁴⁰ A. JAHIĆ, *Islamska zajednica*, 73.

⁴¹ GHB, Arhiv Islamske zajednice (AIZ), Fond: Muftijstvo Banja Luka (MBL). Okružnica. Broj 100/Prez. 1918.

⁴² A. JAHIĆ, *Islamska zajednica*, 73.

⁴³ A. JAHIĆ, *Islamska zajednica*, 76.

Ipak, zbivanja uoči i nakon uspostave Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca nisu išla u prilog Čauševićевой nadi i Nedićevim riječima. Izjave koje su izbjeglice iz Podrinja i Hercegovine davale u prostorijama Ulema-medžlisa u Sarajevu, a koje su oslikavale rastući teror nad muslimanskim žiteljima i priličnu toleranciju novih vlasti prema počiniteljima akata nasilja nad muslimanima, ispunile su Čauševića latentnom odbojnošću prema međuratnim srpskim elitama, koju su kasniji postupci državne vlasti prema njemu kao reisul-ulemi i zajednici koju je predstavljao samo još dodatno osnažili. Izjave koje je 1919. dao francuskom novinaru Charlesu Rivetu, prožete dramatičnim apelom za pomoć Bošnjacima koji se nisu osjećali sigurnim u novoj narodnoj državi,⁴⁴ oslikavale su dubinu jaza koji je dijelio državne i pokrajinske vlasti i čelnu osobu bosanskomuslimanske vjerske uprave. Prema Hasanu Repcu, muslimani su poslije Velikog rata smatrani kolektivno odgovornim za zločine „šuckora“, zbog čega su im nanošene mnoge nepravde. O jednakosti nije moglo biti ni govora. Iako je regent Aleksandar objavio da zemlja pripada onome tko je obrađuje, demagozi su to shvatili tako da je umjesto agrarne reforme ispala agrarna zbrka i pljačka, ostavljajući vlasnike zemlje bez minimuma egzistencije. Sve je to prisililo muslimane „da se okupe radi samoodbrane“.⁴⁵ To je značilo homogenizaciju oko novoformirane Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO), za čijeg prvog predsjednika je došao tuzlanski muftija hafiz Ibrahim ef. Maglajlić. Čaušević nije bio izravno uključen u politički život, ali je gledao sa simpatijama na političku organizaciju bosanskohercegovačkih muslimana.⁴⁶ Ipak, protekom vremena pojedini muslimanski vjerski prvaci pokazivali su kud i kamo više benevolentnosti i susretljivosti prema novim vlastima, čemu su doprinosili, dakako, poslovični staleški oportunistički, ali i prisutne socijalne nevolje i besparica, kao i opći nezadovoljavajući položaj muslimanskog stanovništva u prvoj jugoslavenskoj državi.

---

⁴⁴ A. JAHIĆ, *Islamska zajednica*, 98-102.

⁴⁵ *Šta je ometalo i ometa bratsku slogu Srba muslimanske i pravoslavne vere*. Predavanje Hasana M. Rebca održano 12. maja 1930. godine u Mostaru (Beograd: Štamparija „Jedinstvo“, 1930.), 21.

⁴⁶ O odnosu reisul-uleme Čauševića i JMO pogledati: A. JAHIĆ, „Odnos bosanskohercegovačke uleme“, 159.

A CIRCLE OF HOPE AND DISAPPOINTMENT: THE BOSNIAN MUSLIM RELIGIOUS LEADERSHIP AND WORLD WAR ONE (1914-1918)

Summary

The author analyzes the relationship between the Bosnian Muslim religious leadership and the events of World War I, including Austro-Hungarian war aims and the idea of a Yugoslav state and national unification. Muslim religious authorities and officials, led by the reis-ul-ulema, Mehmed Džemaludin ef. Čaušević, provided significant support to the Austro-Hungarian war effort, encouraging Bosniaks to be patriotic and conscientious in embracing sacrifice for the sake of their emperor and their homeland, but also for the sake of the Caliph and the well-being of the entire Islamic world. Čaušević, however, over time began to perceive the scale of recklessness and negligence displayed by the Austro-Hungarian military and political authorities towards Bosniaks and started to protest, lobbying the authorities to mitigate the suffering and distress of the domestic population. During 1917 the first advocates of the Yugoslav idea began to appear among the Bosnian Muslims, quickly winning the support of part of the Bosnian Muslim religious elite.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Austria-Hungary, the Sarajevo assassination, the Great War, Islamic community, reis-ul-ulema, the Yugoslav idea, war, society, politics.*

Translation: Adnan Jahić and Kevin Sullivan